

تحلیل مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در وصیت‌نامه شهدای فرهنگی استان ایلام مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

مهدی میرزایی^۱

چکیده

تأکید مقام معظم رهبری (مدظله‌عالی)، بر معنویت و اخلاق به‌عنوان سرفصل دوم، از سرفصل‌های هفتگانه بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، از اهمیت پرداختن به این موضوع و تحلیل مؤلفه‌های آن، از جنبه‌های گوناگون صحنه گذاشته است. هدف پژوهش، بررسی تحلیل مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در محتوای وصیت‌نامه شهدای معلم استان ایلام از حیث انطباق با بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی است. روش پژوهش، کمی و از نوع تحلیل محتوا است که در طبقه تحلیل محتوا از نوع مقوله‌ای قرار دارد. واحد تحلیل از نوع، بررسی اسناد و مدارک یعنی تحلیل وصیت‌نامه شهدای فرهنگی از حیث واحدهای اندازه‌گیری (مؤلفه‌های معنویت و اخلاق) مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی است. برای گردآوری اطلاعات، به علت حجم کم جامعه پژوهشی (۵۵ وصیت‌نامه)، کل جامعه به شکل سرشماری به‌عنوان نمونه انتخاب شدند و تمامی وصیت‌نامه‌ها موردبررسی و تحلیل قرار گرفتند. ابزارهای اندازه‌گیری فرم فیش‌برداری و چک‌لیست تحلیل محتوا، با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی هستند. در پایان مشخص شد که به ترتیب مؤلفه‌های: ایمان و توکل به خدا (۴۸)، اخلاص (۳۷)، مقابله با استحاله و دگرگونی فرهنگی و اخلاقی در جامعه توسط دشمنان (۳۱)، ایثار و فداکاری (۲۹)، صبر و شکیبایی (۲۸)، خودسازی معنوی و اخلاقی (۲۳)، همدلی و اتحاد (۲۲)، ظلم و استکبارستیزی (۲۱)، خیرخواهی (۲۰)، حفظ و اشاعه روحیه انقلابی (۱۹)، شجاعت و دلاوری (۱۸)، عزت و اقتدار ملی (۱۴)، خودباوری و اعتمادبه‌نفس (۱۳)، وفاداری و استقامت (۱۲) و درنهایت جوانمردی (۱۱) مورد، بیشترین تأکید را برحسب فراوانی، در وصیت‌نامه شهدای فرهنگی داشتند.

واژگان کلیدی

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، معنویت و اخلاق، تحلیل محتوا، وصیت‌نامه شهدا.

۱. دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد علوم تربیتی (برنامه‌ریزی آموزشی) دانشگاه تهران

هویت معنوی و اخلاقی^۱ به‌عنوان تعریف و شناسایی خود بر اساس معنویت و اخلاق در سال‌های اخیر مورد توجه پژوهشگران زیادی قرار گرفته است و از یک طرف مفهوم‌سازی مؤلفه‌ای و از طرف دیگر شناسایی پیشایندها و پیامدهای این سازه‌های هویتی برای هر نسلی و انتقال مفاهیم آن از عمده‌ترین مسائل مهم و پیشرو هستند. امروزه ضرورت توجه به تربیت هویت محور^۲ بر اساس مؤلفه‌های معنوی و اخلاقی بیش از هر زمان دیگری است.

تمرکز دنیای معاصر به پیشرفت‌های صنعتی، اقتصادی، تبلیغاتی پرزرق و برق، تهاجم فرهنگ‌های متخاصم و ناسالم از طریق فضای مجازی و رسانه‌های گوناگون و دسترسی آسان آن‌ها، سلامت جسم و روح بشر را به مخاطره انداخته و سبب از بین رفتن ارتباط فرد با کلیت خود، انسانیت، محیط و جهان پیرامون شده و از این رو، تربیت بر پایه معنویت و اخلاق مورد توجه متخصصان عرصه تعلیم و تربیت قرار گرفته است.

مفهوم معنویت^۳ در فرهنگ‌های مختلف بشری به صورت‌های مختلف و متفاوتی بیان شده است. در نگاه غربی، معنویت یعنی احساس وابستگی و در هم تنیدگی عمیق و به شدت شهودی بین انسان و جهانی که در آن زندگی می‌کند. ولی در نگاه بومی و اسلامی، معنویت و معنوی حالتی نفسانی و ذومراتب است که در ارتباط با خدا یا امری متعالی در روان خودآگاه آدمی از طریق تعقل، جوشش درونی و عمل بیرونی به صورت آگاهانه و یا ناآگاهانه پدید آمده و بر شیوه نظر و عمل شخص تأثیرگذار است (کیانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۰۱).

واژه عالم باطن و حقیقت باطنی است که به حیات طیبه و نور الهی گرایش دارد. در این بین محتوای منابع مکتوب از جمله نامه‌ها و وصیت‌نامه‌ها به‌عنوان میراث گران‌بهای بشر، به‌عنوان متداول‌ترین رسانه مکتوب گذشتگان از اهمیت فراوانی در این زمینه برخوردار است. با توجه به جایگاه تربیت در حوزه معنویت و اخلاق، وصیت‌نامه‌های شهدا که محتوای دینی و اسلامی دارند، جزء جدایی‌ناپذیری از ابزار انتقال مفاهیم معنوی و اخلاقی به نسل‌های نوجوان و جوان

---

1. Spiritual & Ethics Identity

2. Identity – Based Education

3. Sprituality

در کشور ما تبدیل شده است و اهمیت تحلیل محتوای وصایای شهدا به‌خوبی احساس می‌شود.

اخلاق^۱ مجموعه‌ای از ملکات نفسانی، صفات، ویژگی‌ها و خصایص روحی که جنبه عمومی و عام دارند را شامل است. علم اخلاق مشتمل بر حوزه‌های مختلفی مانند؛ اخلاق بندگی، اخلاق فردی، اخلاق اجتماعی و اخلاق زیست‌محیطی است. مراد از اخلاق اجتماعی، ارزش‌ها و ضد ارزش‌های حاکم بر رابطه فرد با سایر انسان‌ها است، مانند؛ معاشرت نیکو، عدل، احسان، حسد و تکبر. در زندگی اجتماعی، قوانین، مقررات و آداب خاصی از جمله آداب و نحوه معاشرت ضرورت می‌یابد که بسیاری از آن‌ها در زندگی فردی مطرح نمی‌شوند، لذا اسلام به‌عنوان دین خاتم-کامل‌ترین و عالی‌ترین برنامه زندگی را در هر بُعد فردی و اجتماعی به ارمغان آورده و عمل بدان به‌طورقطع سعادت فرد و اجتماع را تأمین می‌کند (طالعی اردکانی، ۱۳۹۷: ۸۲).

معنویت از دیدگاه قرآن شامل مبانی اعتقادی، اخلاقی و عبادی است. بُعد اعتقادی بر اصالت روح، اصالت فطرت، عالم غیب و شریعت استوار است. بُعد اخلاقی بر حُسن معاشرت، توکل، کسب علم، احسان، تواضع، ساده زیستی و پرهیزکاری استوار است و اما بُعد عبادی بر اُنس با قرآن، نماز، نوافل و مستحبات و دعا مبتنی است (ترک‌زاده و راضی، ۱۳۹۶: ۲۴).

بررسی ابعاد مختلف معنویت و اخلاق امری پیچیده، پردامنه و وقت‌گیر است. آگاهی از روش‌ها و اهداف معنویت و اخلاق، مستلزم شناخت آرای مریان بزرگ، خصوصاً صاحب‌نظران اسلامی است. از این‌رو، مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، به‌عنوان یکی از نظریه‌پردازان بزرگ جهان اسلام، در اهمیت رعایت معنویت و اخلاق به‌عنوان روح حاکم و امر غالب از آن یاد می‌کنند. اخلاق و متخلق شدن به اخلاقیات در کنار معنویت یکی از اساسی‌ترین ارکان شرایع آسمانی برای رساندن انسان به کمال نهایی که همان قرب الهی است.

انسان در درون فطرت خویش، اخلاقی است. او فطرتاً خواهان خوبی‌ها و گریز از پلیدی‌هاست.

وصیت به معنای سفارش، پند و اندرز به‌کاررفته است. در مفردات این‌طور آمده: وصیت یعنی سفارش کردن به دیگری همراه با پند و موعظه جهت فرمان بردن و عمل نمودن است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ ه.ق؛ ترجمه خداپرست، ۱۳۹۹: ۵۲۵).

وصیت‌نامه سندی است که قانونی که به‌موجب آن شخص وصیت‌کننده (موصی)، می‌تواند امور مالی و غیرمالی را به‌صورت تعیین تکلیف قانونی و یا پند و اندرز برای زمان حال و یا آینده در مورد وصیت (موصی‌به) به شخص یا اشخاصی که مورد وصیت قرار می‌گیرند (موصی‌له) واگذار نماید. قرآن کریم بارها از واژه وصیت در امور مختلف استفاده کرده است: در سوره مبارکه عنکبوت، آیه شریفه ۸ آمده است؛ و وصینا الانسان بوالدینه احسانا؛ ما به انسان توصیه کردیم که به پدر و مادرش نیکی کند؛ و یا در سوره مبارکه بقره، آیه شریفه ۱۳۲ آمده است؛ که حضرت ابراهیم و حضرت یعقوب فرزندان خود را وصیت کرده‌اند؛ فرزندان من! خداوند این آیین پاک را برای شما برگزیده است و شما جز به تسلیم در برابر فرمان خدا از دنیا نروید.

در قرآن کریم، در ۲۹ آیه به‌وضوح به موضوع جهاد و شهادت در راه خدا اشاره شده است. در لسان قرآن و ائمه معصومین (علیه‌السلام) شهادت گزینش مرگ سرخ متکی بر شناخت، آگاهی، آزادی، اختیار و در مواجهه با غلبه بر انحرافات است. شهادت را می‌توان مکتب سازنده‌ای دانست که اثرات و واکنش‌های نسل‌های به‌هم‌پیچیده تاریخ را دارا است.

از دیدگاه شهید مطهری (ره)، منطق شهید را نمی‌توان با منطق افراد معمولی سنجید. منطق شهید والاتر است. منطقی آمیخته با منطق عشق، معنویت و اخلاق و منطق اصلاح و مصلح؛ یعنی منطق یک مصلح دل‌سوخته برای اجتماع خودش و منطق یک عارف عاشق لقاء پروردگار (مطهری، ۱۳۸۸: ۴۶۱).

از طرفی دیگر، شهادت^۱، نعمت و هدیه خداوند و شهدای پاره‌های نور، تبلور نیایش و تجسم عظمت در فراخنای تاریخ‌اند و مهم‌ترین تجلی شهادت‌طلبی در دوران دفاع مقدس^۲ نمایان گشته است. از این رو پرداختن و تحلیل وصیت‌نامه شهدای^۳ این دوران به‌عنوان مهم‌ترین سند باارزش فرازمانی و فرامکانی جهت دهنده پیشرفت در نظام اسلامی دارای اهمیت فراوانی است. در تحلیل گفتمان وصایای شهدا می‌توان به مؤلفه‌های پایه‌ای همچون: خدامحوری، پاکی عقیده، شجاعت و دلاوری، آگاهی و بصیرت دهی، دشمن‌شناسی و دشمن‌ستیزی و دفاع در مقابل ظلم، میل به شهادت و ولایت‌مداری و روحیه معنویت‌گرایی اشاره داشت (عبدی، ۱۳۹۵: ۵۳).

می‌توان گفت: تحلیل مؤلفه‌های موجود در محتوای وصیت‌نامه‌های شهیدان فرهنگی در طول دوران دفاع مقدس، در پرورش روح و روان نسل نوجوان و جوان از لحاظ معنوی و اخلاقی بسیار مهم و اساسی است.

امروزه مفاهیم جهاد و شهادت در دین اسلام، مفاهیمی ورای فردی و شخصی دارند و در دل خود اهداف متعدد معنوی، اخلاقی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی داشته و متمرکز بر جنبه‌های تاریخی و رویکردهای یکپارچه با مشخصه‌های نمادین در هر جامعه‌ای برخوردار بوده و به‌عنوان منابع بالقوه و بالفعل حفظ، انتقال و اشاعه ارزش‌های انسانی، معنوی و اخلاقی هر فرهنگی و متناسب با اهداف و آرمان‌های اسلامی شناخته شده‌اند (Meir, 2014: 5).

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) همواره بر برجسته کردن ارزش‌های معنوی از قبیل اخلاص، ایمان، توکل در خود و جامعه تأکید داشته‌اند. از نظر ایشان، معنویت نه تنها شالوده و کالبد انقلاب اسلامی را تشکیل می‌دهد، بلکه پیام فراگیر انقلاب اسلامی به دیگران نیز پیام معنویت است. ایشان می‌فرمایند: پیام انقلاب اسلامی، پیام معنویت ما توجه به معنویت، وارد کردن عنصر معنویت در زندگی انسان و توجه به اخلاق و خداست. معنویت، هم معنویت

1. Martyr

2. Holy Defense

3. Will of the Martyrs

اسلامی و قرآنی است و هم از متن قرآن و هم متن دین گرفته شده است. ما از معنویت به هیچ عنوان صرف نظر نمی‌کنیم، روح و اساس کار ما معنویت است (خوشدونی، ۱۳۹۸: ۲۷).

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی^۱، تجدید مطلعی است خطاب به ملت ایران و به ویژه جوانان که به مثابه منشوری برای دومین مرحله خودسازی، جامعه پردازی و تمدن سازی نوین اسلامی و فصل جدید از زندگی جمهوری اسلامی را رقم خواهد زد. این گام دوم، انقلاب را به آرمان بزرگش که همانا ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواحنا فداه) هست آماده خواهد کرد (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۹: ۱).

در باب اهمیت معنویت، مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) از آن به عنوان وجه مشترک بشری و انسانی یاد کرده و تکیه بر تبیین شاخصه‌های معنویت و اخلاق اسلامی در راستای مقابله با کانون‌های ضد معنویت و عرفان‌های نوظهور و همچنین مقابله با نظام‌های سلطه کاپیتالیسم غربی و سوسیالیسم شرقی که متکی بر لذت‌طلبی و شهوت‌گرایی‌اند توجه نموده است. ایشان نقش معنویت را به عنوان گمشده قرن حاضر می‌دانند و نقش آن را در پویایی و پیشرفت جامعه و به تبع آن در تمدن‌سازی اسلامی به عنوان جهت دهنده همه حرکات و نیازهای و شعائر اصلی جامعه مهم دانسته و تأکید دارند این امر، تنها انتخاب عاطفی و از روی احساس نیست، بلکه بر پایه‌های تفکر فلسفه اسلامی و عقلانیت و منطق استوار شده است.

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، اخلاق در جامعه را هدف اصلی و کارهای دیگر را مقدمه می‌دانند و چنین می‌فرمایند: فایده اساسی و هدف اصلی این است که انسان‌ها متخلق به اخلاق الله بشوند. تخلق به اخلاق الله مقدمه برای کار دیگر نیست. کارهای دیگر، مقدمه برای تخلق به اخلاق الله هستند. عدل مقدمه تخلق به اخلاق الله و نورانی شدن انسان‌هاست. حکومت اسلامی در جامعه و حاکمیت پیامبران برای همین است. اخلاق اسلامی در جامعه در قالب رعایت مفاد اخلاقی در جمع و اجتماع مردم در همه زمینه‌ها باید رعایت شود. کوهی از معلومات بدون اخلاق درست، هیچ ارزشی ندارد. ما ارزش‌های اخلاقی و معنوی را در جامعه

برای جوان ضروری میدانیم که اهمیت آن بیشتر از علم است و معتقدیم انقلاب ما به خاطر همین ارزش‌ها بوده است (بانکی پور فرد و قماشچی، ۱۳۸۰: ۱۳۶).

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، درباره اهمیت رعایت اخلاق می‌فرماید: اگر انسان‌ها از نظر سواد و دانش و سیاست بحرالعلوم هم باشند؛ ولی اخلاق نداشته باشد و به فضائل مختلف اخلاقی در اجتماع و در بین مردم آراسته نشود، کوچک‌ترین نفعی برای خود و جامعه نخواهند داشت (لباف، ۱۳۹۸: ۶۰).

از حیث نظری، مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، دو وظیفه اصلی و خطیر را از وظایف پیامبران می‌داند و بر تزکیه و تعلیم اشاره دارند و تزکیه را هم‌ردیف تربیت می‌دانند و بر ابعاد معنوی و اخلاقی در تزکیه بسیار تأکید دارند. توجه به کسب و ارتقاء شایستگی‌های هویتی در باب معنویت‌گرایی و روحیه اخلاق و اخلاق‌مداری از موارد مهم اشاره شده در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی است. رفتار اسلامی و الگوبرداری معنوی و اخلاقی از آموزه‌های دینی و بهبود و ارتقای اصول و مبانی معنوی و اخلاق، بهترین مسیر برای رشد و تعالی افراد در جامعه و مقاومت در برابر وسوسه‌های شیطنی به‌ویژه برای معلمان در همه سطوح است.

رهبر معظم انقلاب امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)^۱ در بیانیه گام دوم انقلاب، با بر شمردن تحولات و پیشرفت‌های بزرگ ایران اسلامی در ۴۰ سال اخیر و مقایسه وضعیت کنونی کشورمان به دوران قبل از انقلاب اسلامی تبیین کرده‌اند که تلاش برای رسیدن به قله‌های عظیم باید از اولویت‌ها و باید‌های نخستین عبور کرده و به‌مراتب بالاتر رسید. در این بین، طبق سرفصل‌های ۷ گانه مورد اشاره مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب باید قدم برداشت.

هشت مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در پایگاه دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، رهبر معظم انقلاب عبارت‌اند از: اخلاص، ایمان و توکل به خدا، مشارکت مردمی، خیرخواهی، شجاعت، تواضع و فروتنی، اعتماد به نفس، عفو و گذشت، کمک‌رسانی، نیکوکاری، وفاداری، حفظ آبرو، ارتقای شناخت اخلاقی، مدیریت جهادی، افزایش عیار معنویت و اخلاق، برادری و ایثار، فداکاری، پاکی و صداقت، یکرنگی و

همدلی، همگرایی و وفاق، پرسشگری، حفظشان و کرامت اجتماعی، عدم افراطی‌گری، تاب‌آوری و روحیه صبر و تحمل در زندگی اجتماعی، عزت‌نفس گروهی، ترویج اخلاق و منطق اخلاق جمعی، جوانمردی، روحیه اعتدال‌گرایی و عقلانیت، استکبارستیزی، صدقات، عزت و اقتدار ملی، حفظ و اشاعه روحیه انقلابی، آرمان‌خواهی، خودسازی معنوی و اخلاقی، خودباوری و اعتمادبه‌نفس، مقابله با استحاله فرهنگی و اخلاقی در جامعه توسط دشمنان، تبدیل تهدیدها به فرصت‌ها، زایش قوه تفکر و تعقل، بصیرت، تحلیل‌گری و استدلال منطقی.

در این پژوهش با توجه به اصل توجه و گسترش دادن معنویت و اخلاق به‌عنوان یکی از سرفصل‌های هفت‌گانه بیانیه گام دوم انقلاب، به بررسی مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در قالب تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهیدان فرهنگی آموزش و پرورش استان ایلام در این زمینه بسیار اهمیت دارد. باید گفت: طبق قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تعلیم واجبات و مستحبات دینی باهدف ارتقاء فرهنگ معنویت و اخلاق ضرورت دانسته شده و هیچ‌گاه نباید برنامه‌های مختلف در این زمینه متوقف شوند.

دغدغه‌ها و نگرانی‌های که شمولیت جهانی داشته و توجه همگان را به پرورش و رشد هویت و مؤلفه‌های معنوی و اخلاقی برای همگان جلب کرده را می‌توان شامل: نگرانی‌های اجتماعی نسبت به کاهش تعاملات و تعاون اجتماعی و اهداف مشترک در جوامع، فراموش شدن ارزش‌های سنتی به دلیل گسترش جریانات اجتماعی سکولاریسم و ماتریالیسم، گسترش احساس ازخودبیگانگی، ظلم و تعدی نسبت اقلیت‌ها، افزایش شکاف اجتماعی، بی‌اخلاقی‌ها و غفلت از معنویت دانست؛ بنابراین هدف از این پژوهش، بررسی تحلیل مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در محتوا و وصیت‌نامه‌های شهدای فرهنگی آموزش و پرورش استان ایلام بر اساس میزان انطباق با سرفصل معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی از منظر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، است. سؤالی که در اینجا مطرح می‌شود عبارت از: در محتوای وصیت‌نامه‌های شهدای فرهنگی دوران دفاع مقدس، سهم مؤلفه‌های معنوی و اخلاقی مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به چه میزانی بوده است؟ چه مؤلفه‌ای دارای وزن بیشتر و چه مؤلفه‌ای وزن کمتر داشته‌اند؟

آموزش مسائل معنوی و اخلاقی از مهم‌ترین اهداف، چالش‌ها و دغدغه‌ها در جامعه است و از آنجایی که تحقق بخشیدن به این اهداف و برطرف کردن این دغدغه‌ها و آموزش مسائل معنوی و اخلاقی از طریق بررسی و تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا امکان‌پذیر است و از طرفی، باعث بالا بردن سطح اطلاعات دینی، معنوی و اخلاقی، سبب رشد شخصیت انسانی و عاطفی افراد نسبت به شهدا و آرمان‌های انقلاب اسلامی هم شده و این موضوع دوچندان اهمیت پیدا می‌کند.

پیشینه پژوهش

پژوهشی توسط حسینی و شمخانی در مورد تحلیل وصیت‌نامه‌های شهدا در سال ۱۳۹۰ صورت گرفت. نتایج نشان داد که حمایت از ولایت فقیه، رفع وابستگی اقتصادی از بیگانگان، لزوم شناسایی صحیح اسلام به مردم و محبت و احترام به والدین و دیگر اعضای خانواده از مهم‌ترین اندیشه‌های شهدا بودند (حسینی و شمخانی، ۱۳۹۰: ۱۸۲).

در سال ۱۳۹۰، پژوهشی توسط آقای در مورد تحلیل ساختاری و محتوایی وصیت‌نامه‌های شهدای دفاع مقدس صورت گرفت. نتایج نشان داد که مناجات، دشمن‌ستیزی، مواعظ و نصایح شهدا، طلب حلالیت، پشتیبانی از امام خمینی (ره)، توجه به اصل مترقی ولایت فقیه، عشق به شهادت در راه خدا، تأکید بر جایگاه حجاب و عفاف، استقامت و پایداری در مقابل دشمنان غرب و شرق، اعتراف به گناهان، ایمان به خدا و تشویق به حضور در جبهه‌ها بیشترین تأکید محتوایی را داشتند (آقای، ۱۳۹۰: ۲۲۳).

در سال ۱۳۹۲، پژوهشی در مورد تحلیل گفتمان وصیت‌نامه‌های شهدای جنگ تحمیلی توسط ربیعی و تمنایی صورت گرفت. نتایج نشان داد که اطاعت از ولایت فقیه و رهبری امام خمینی (ره)، استکبارستیزی و در رأس آن آمریکا، الگوگیری از واقعه کربلا و شهادت امام حسین (ع)، حفظ حجاب، اقامه نماز جماعت و نماز جمعه، نفی زندگی دنیایی و توصیه به گریستن برای شهدای کربلا به جی گریستن برای شهادت خودشان از مهم‌ترین تحلیل‌های گفتمان وصایای شهدا بودند (ربیعی و تمنایی، ۱۳۹۲: ۱۶۱).

در سال ۱۳۹۴، پژوهشی توسط زوری و شعبان‌زاده در مورد تحلیل محتوای گفتمان وصیت‌نامه‌های شهیدان دوران جنگ تحمیلی صورت گرفت. نتایج نشان داد که تواضع و فروتنی، محبت و کمک به دیگران، صبر و شکیبایی، استقامت و پایداری، پافشاری بر ارزش‌های دینی و انقلابی، عدم کزروی، شهادت‌طلبی و عزم و اراده قوی از مهم‌ترین محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا بودند (زوری و شعبان‌زاده، ۱۳۹۴: ۲۱۶).

در سال ۱۳۹۶، پژوهشی توسط خسروی زارگز و بخشی در مورد بررسی وصیت‌نامه‌های شهدا با هدف انگیزه‌سنجی رزمندگان اسلام برای حضور در دفاع مقدس صورت گرفت. نتایج نشان داد که انگیزه‌های دینی و معنوی با (۶۳/۵) درصد، انگیزه‌های انقلابی با (۳۳/۵) درصد و انگیزه‌های ملی با (۳) درصد از مهم‌ترین عوامل انگیزه رزمندگان برای حضور در دفاع مقدس بودند (خسروی زارگز و بخشی، ۱۳۹۶: ۱).

پژوهشی توسط مقیمی فیروزآباد در خصوص بررسی مؤلفه‌های سبک زندگی در وصیت‌نامه‌های شهدای مدافع حرم صورت گرفت. نتایج نشان داد که ولایت‌پذیری، بصیرت آفرینی، شهادت‌طلبی، مسئولیت‌پذیری، انضباط مالی و توصیه‌هایی با ابعاد عبادی، معنوی، سیاسی و اجتماعی از مهم‌ترین محبتی سبک زندگی شهدا در وصیت‌نامه‌های شهدا بودند (مقیمی فیروزآباد، ۱۳۹۷: ۱۱۱).

فروغ‌زاده و سلطانی در سال ۱۳۹۷، در مورد تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدا، پژوهشی را انجام دادند. نتایج نشان داد که نام و یاد خداوند، نقش الگو و مرجع شهیدان، مبارزه علیه کفار، میل به شهادت‌طلبی، پیروی و توسل به ائمه اطهار (علیهم‌السلام) از مهم‌ترین محتواهای موجود در وصیت‌نامه‌های شهدا بودند (فروغ‌زاده و سلطانی، ۱۳۹۷: ۸۲).

در سال ۱۳۹۸، پژوهشی توسط صدیق اورعی و اصغر پور ماسوله در مورد ارتباط ساختار ایدئولوژی انقلاب اسلامی ب تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های جنگ ایران و عراق صورت گرفت. نتایج نشان داد که وصایای شهدا بر پایه‌های خدامحوری، رهبری حکیمانه امام خمینی (ره) و اتحاد و همدلی بین مردم قرار دارد و رابطه عمودی میان این سه حوزه از کلی به اختصاصی برقرار است (صدیق اورعی و اصغر پور ماسوله، ۱۳۹۸: ۱).

در سال ۱۳۹۸، پژوهشی در مورد انگیزه شهدا با توجه به تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدا توسط باقری دولت‌آبادی و شاکریان انجام گرفت. نتایج پژوهش نشان داد که انگیزه‌های دینی از جمله شوق به شهادت و لقاء اله، انگیزه‌های انقلابی مانند حفظ ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب اسلامی و انگیزه‌های ملی همچون ایجاد اتحاد و همدلی در بین مردم برای غلبه بر دشمن متجاوز از مهم این انگیزه‌های شهدا بودند (باقری دولت‌آبادی و شاکریان، ۱۳۹۸: ۷۱).

عابدینی و همکاران در سال ۱۳۹۸، پژوهشی در مورد تحلیل وصیت‌نامه‌های فرماندهان شهید دفاع مقدس صورت گرفت. نتایج نشان داد که مفاهیمی مانند امیدواری به خداوند، خودسازی معنوی و ارزشی، ایثار و فداکاری، هدف‌دار بودن، حمایت از مستضعفین، دفاع از وطن، دشمن‌ستیزی و دشمن‌شناسی و تشویق مردم به مشارکت داوطلبانه برای حضور در جبهه از مهم‌ترین راهبردها و وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس بودند (عابدینی و همکاران، ۱۳۹۸: ۸۹).

پژوهشی در سال ۱۳۹۸، توسط نظری و همکاران در زمینه تحلیل وصیت‌نامه شهدای دانشجوی دوران دفاع مقدس از حیث آموزه‌های تربیتی انجام گرفت. نتایج نشان داد که مؤلفه‌هایی نظیر استکبارستیزی، آزادی و اراده، مسئولیت‌پذیری، اندیشه ورزی و تعقل‌گرایی، گسترش فرهنگ مقاومت و پایداری و حفظ ارزش‌های عبادی و اخلاقی توجه زیادی شده بود (نظری و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۱).

پژوهشی توسط فراهانی در مورد تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدا در سال ۱۳۹۸ صورت گرفت. نتایج نشان داد که مفاهیمی مانند نماز، روزه، دعا و تلاوت قرآن بیشترین تأکید را به پیامدهای سیاسی، اجتماعی، معنوی و اخلاقی داشته‌اند و مقوله ذکر کمتر بوده است (فراهانی، ۱۳۹۸: ۲۱۳).

در سال ۱۳۹۹، پژوهشی توسط عابدی کوشال‌شاه و همکاران در مورد واکاوی کیفی مفاهیم سیاسی - اجتماعی در وصایای شهدای دفاع مقدس و شهدای مدافع حرم استان تهران صورت گرفت. نتایج بیانگر این بود که مطالب سیاسی با ۱۵/۵۵ درصد و مفاهیم امور اجتماعی با ۸۵/۴۴ درصد کل مطالب را به خود اختصاص داده بودند و زمینه‌ها و عوامل بروز جنگ عراق

علیه ایران و جنگ در سوریه دارای مشابهت‌ها و تفاوت‌هایی بودند که موجب خلق مفاهیم مشترکی هم در وصیت‌نامه شهدا شد (عابدی کوشالشاہ و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۲۱).

در سال ۲۰۱۸، پژوهشی توسط بلانچی مورد تحلیل گفتمان فرهنگ شهادت در بین خانواده‌های رزمندگان و شهدای حزب اله لبنان انجام گرفت. نتایج این پژوهش نشان داد که ایمان به خدا، اعتقاد به مکتب اسلام، صبر و تحمل‌گرایی بر مصائب، مقابله با نقشه‌های استکبار جهانی، رشد و ارتقاء فرهنگ شهادت در بین جوانان، ثبات قدم، ایثار و فداکاری، امید به پیروزی و نصرت الهی و شجاعت و دلاوری و همدلی و اتحاد برای آزادی وزن از مهم‌ترین مؤلفه‌های تحلیل گفتمان در این زمینه بودند (Blanchi, 2018: 20-24).

گولوز^۱، در سال ۲۰۱۹، پژوهشی در مورد عوامل زمینه‌ساز گسترش فرهنگ شهادت در بین مردم ایران در زمان جنگ تحمیلی عراق علیه ایران انجام داد. در قسمتی از این پژوهش به بررسی توصیه‌ها و محتوای وصایای شهدا اشاره شده بود. نتایج نشان داد که خدامحوری، ثبات عقیده و ثبات قدم، پیروی از ولی فقیه و رهبری امام خمینی (ره)، ایثار و از خودگذشتگی، عدالت محوری، حقیقت‌جویی و دفاع از مرزها و نوامیس مردم از مهم‌ترین توصیه‌های شهدا در وصایای خود بودند که همه اینها زیر پارادایم فرهنگ‌پذیری از واقعه کربلای حسینی (ع) قرار داشتند (Golz, 2019: 48).

پژوهشی در سال ۲۰۲۰، توسط رولستون^۲، در مورد نحوه گسترش فرهنگ شهید و شهادت‌طلبی در ایران که برگرفته از واقعه کربلاست انجام گرفت. نتایج نشان داد که یکی از راههای گسترش فرهنگ اصیل اسلامی- ایرانی و شهادت‌طلبی و بیداری نسل جوان ایرانی، به‌جز دیوان‌نویسی تبلیغات رسانه‌ای، تحلیل و اشاعه محتوای غنی وصیت‌نامه شهدای دوران دفاع مقدس است. در این پژوهش مشخص شد که مؤلفه‌های پایداری و مقاومت، استکبارستیزی، عشق به وطن و ارزش‌های انقلابی، ایمان به خدا، ثبات قدم، شجاعت و بصیرت از مهم‌ترین مؤلفه‌های موجود در وصایای شهدا به مردم بود (Rolston, 2020: 3).

---

1. Golz, O
2. Rolston, B

در سال ۲۰۲۰، پژوهشی توسط واترز^۱، در مورد نقش دلاوری‌های شهدای سوریه برای فراهم‌سازی زندگی بعد از جنگ برای مردم صورت گرفت. در قسمتی از این پژوهش به بررسی محتوای برخی از وصیت‌نامه شهدای سوریه پرداخته شد. نتایج تحلیل محتوا و وصایای شهدا نشان داد که مؤلفه‌های شجاعت در راه وطن، دشمنی با دنیای استکبار و متجاوزان، حس هم‌نوع‌دستی، گسترش فرهنگ مقاومت و ایثار، بصیرت، ارتقای ارزش‌های انسانی، اخلاقی، عبادی و اعتقادی در جامعه از مهم‌ترین مؤلفه‌ها بودند (Waters, 2020: 618). با مطالعه و بررسی مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در وصیت‌نامه شهدا در تحقیقات فوق، مشخص شد که بین نتایج پژوهش‌های موردمطالعه با همدیگر، همخوانی مطلوبی وجود دارد و جنبه نوآورانه پژوهش پیش‌رو این است که تمرکز بر محتوای خاص وصیت‌نامه شهدای فرهنگی بومی استان ایلام در طول دفاع مقدس از حیث کسب شناخت و نهادینه نمودن ابعاد و ارزش‌های معنوی و اخلاقی در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی (چنین پژوهشی تاکنون در این زمینه در کشور انجام نشده است) برای آحاد جامعه از جمله نسل نوجوان و جوان از طریق تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدای فرهنگی است.

روش پژوهش

روش پژوهش، کمی^۲ و از نوع تحلیل محتوا^۳ است که در طبقه تحلیل محتوا از نوع مقوله‌ای^۴ قرار دارد. واحد تحلیل از نوع، بررسی اسناد و مدارک^۵ یعنی تحلیل وصیت‌نامه شهدای فرهنگی از حیث واحدهای اندازه‌گیری (مؤلفه‌های معنویت و اخلاق) مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی است. برای گردآوری اطلاعات، به علت حجم کم جامعه پژوهشی (۵۵ وصیت‌نامه)، کل جامعه به شکل سرشماری^۶ به‌عنوان نمونه انتخاب و تمامی وصیت‌نامه‌ها به‌صورت تک‌تک موردبررسی و تحلیل قرار گرفتند. در این پژوهش به دنبال مشخص کردن

1. Waters, G
2. Quantitative
3. Content Analysis
4. Category
5. Documents
6. Census

زیر مؤلفه‌های متعدد مبتنی بر ارزش طبقات، توافق شانس و توافق مورد انتظار نیستیم، بلکه به دنبال مشخص کردن مؤلفه‌های اصلی معنویت و اخلاق و تحلیل مقوله‌ای به شکل تحلیل اسمی و شناسایی میزان تأکید وصیت‌نامه‌ها از حیث توجه به معنویت و اخلاق مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی است.

ابتدا مؤلفه‌های مفهومی معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به کمک روش تحلیل اسنادی از متون نظری و سوابق پژوهشی استخراج و سپس میزان توجه به آن‌ها در وصیت‌نامه معلمان شهید تحلیل محتوا شده و روش شمارش نیز، میزان فراوانی است. به بیان دیگر در تحلیل محتوا از طرح برآورد پدیده‌ها در متن داده‌ها، که اصلی‌ترین نوع طرح تحقیق در تحلیل محتواست، استفاده شده است. داده‌ها برحسب فراوانی وقوع، توصیف و کمیت‌ها، حاصل شمارش فراوانی هستند. مفروضات استنباط‌های آماری با توجه به منطق تحلیل محتوا اتخاذ شده که رایج‌ترین شکل آن، توجه به فراوانی است. در این پژوهش، معیار مقایسه توزیع نرمال فراوانی‌ها در مورد مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی است که فرض بر مؤلفه‌های آن وزن یکسانی دارند. در زمینه وصیت‌نامه شهیدان فرهنگی، توزیع نرمال مجموع مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی با توجه به حجم وصیت‌نامه شهیدان مورد نظر بوده است. تحلیل محتوا، معنایی است و فراوانی اشاره به مؤلفه‌های پانزده‌گانه معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی دارد. برای اعتباربخشی تحلیل، علاوه بر نظر موجود متخصصان دانشگاهی در زمینه بررسی اسناد و مدارک و از تجربیات نظری و عملی مبلغان، روحانیون، خانواده شهدا و صاحب‌نظران امور معنوی و اخلاقی هم استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش، در بخش تحلیل اسنادی کلیه متون مرتبط با معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی بوده و در بخش تحلیل محتوا نیز ۵۵ وصیت‌نامه شهیدان فرهنگی استان ایلام که به‌طور مستقیم از لینک سایت اداره کل آموزش و پرورش استان ایلام^۱ و در قسمت **شهدای فرهنگی** محتوای وصیت‌نامه‌ها استخراج گردیدند. با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و محدودیت جامعه پژوهشی، از نمونه‌گیری

صرف‌نظر شد و کل وصیت‌نامه شهیدان به‌عنوان جامعه آماری در بخش تحلیل اسنادی بررسی و تحلیل محتوا شده‌اند. به عبارت دیگر نمونه‌های موردبررسی به‌صورت هدفمند و با توجه به انطباق با منطق تحلیلی پژوهش انتخاب شدند.

ابزارهای اندازه‌گیری هم فرم فیش‌برداری از اطلاعات و در بخش تحلیل محتوا نیز چک‌لیست محقق ساخته بوده و با استفاده از شاخص‌های توصیفی بود که به‌منظور تدوین آن، تعداد قابل‌ملاحظه‌ای از منابع نظری و پژوهشی مرتبط با موضوع معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی بررسی و مؤلفه‌های مرتبط با آن استخراج شدند.

به‌منظور روایی، از روایی صوری (توافق متخصصان) استفاده شد که همه موارد را مورد تائید و توافق قرار دادند، استفاده شده است. پایایی به شیوه اعتبار معنایی است که در آن تحلیل معانی مؤلفه‌های معنویت و اخلاق (معانی زبان داده‌ها) در محتوای وصیت‌نامه‌های شهدای فرهنگی (منبع دریافت‌کننده) نسبت به هم متناظر بوده که حاصل شد و از پایایی بالایی برخوردار بود.

مبانی نظری پژوهش

معنویت و اخلاق‌گرایی در بیانیه گام دوم انقلاب، با بی‌عدالتی، سلطه‌پذیری، روحیه انفعال اجتماعی و عدم درگیری در اجتماع سرستیز دارد و باید به شیوه معقول، منطقی، حساب‌شده، رثوفانه و مهربانانه و در ارتباط با آحاد مردم جامعه و بدون قوه قاهره بسط داد و در این بین باید بر خطرات تهاجم و استحاله فرهنگی و برنامه‌های ضدمعنویت و ضداخلاقی کانون‌های معاند توجه نمود. مقبول‌ترین معنویت از نگاه رهبر معظم انقلاب، معنویت پیامبرانه یا انقلابی است. در این مدل فرد به دنبال کسب معنویت از لابه‌لای زندگی عرفی و دنیوی است. تفاوتی که این نوع معنویت با معنویت کاربردی دارد این است که تنها به مسئولیت اجتماعی و کمک به مردم توجه دارد، بلکه راهکار اصلی این کمک، استقرار عدالت اجتماعی است. معنویت به دنبال اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب بر برقراری عدالت و زندگی اجتماعی تکیه دارد (شاکرنژاد، ۱۳۹۸: ۲).

از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، برجسته کردن معنویت، تأکید بر اخلاق‌مداری، فتح قله‌های علم و دانش، دستیابی به قله‌های علم و دانش، دستیابی به اقتصادی قوی و پویا، توسعه عدالت و طهارت اقتصادی از مهم‌ترین الزامات و بایسته‌های سبک زندگی برای وصول به تمدن نوین اسلامی منطبق بر گام دوم بیانیه انقلاب است (ایزدی، ۱۳۹۹: ۲۳۶).

باید توجه داشت در شکل‌گیری تمدن اسلامی درگذر زمان طبق بیانیه گام دوم انقلاب، عوامل متعددی در این مسیر توانسته و می‌توانند یاری‌رسان باشند که می‌توان به ایمان و توحید، تفکر و تعقل، علم و معرفت، استقلال و مقاومت، یکپارچگی و وحدت، عزت و عدالت و البته معنویت و اخلاق نام برد که مورد آخر زیربنای تمامی موارد بوده که با بهره‌گیری از آنان و مؤلفه‌های تمدن ساز اسلامی می‌توان جامعه آرمانی را سرعت و رشد فزاینده‌ای داد (برغمندی، ۱۳۹۸: ۶۲).

بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی می‌توان چهار استراتژی در دوران پسا چهل‌سالگی انقلاب طراحی نمود:

۱. راهبرد پیشسازی انقلاب اسلامی که ناظر بر قوت‌های داخلی و فرصت‌های بیرونی است؛
  ۲. راهبرد صیانتی انقلاب اسلامی که ناظر بر قوت‌های داخلی و تهدیدهای بیرونی باشد؛
  ۳. راهبرد رقابتی انقلاب اسلامی که ناظر بر فرصت‌های بیرونی و ضعف‌های داخلی است؛
  ۴. راهبرد مقاومتی انقلاب اسلامی که ناظر بر ضعف‌های داخلی و تهدیدهای بیرونی است.
- با توجه به این چهار راهبرد، اهتمام باید بر بسیج منابع، امکانات و ظرفیت‌ها به‌منظور برنامه‌ریزی در راستای عملیاتی کردن راهبردهای مذکور با محوریت راهبرد پیشسازی در محیط منطقه‌ای و نظام بین‌الملل باشد که این راهبرد طبق بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی ناظر بر توانمندی‌ها، ظرفیت‌های مادی و معنوی داخلی و نفوذ منطقه‌ای با در پیش گرفتن طراحی و نهادینه کردن سبک زندگی اسلامی منطبق با اخلاق‌مداری تأکید دارد (نادری و پیرانی، ۱۳۹۹: ۳۰۵).

رهبر معظم انقلاب، معنویت را در محور دوم در کنار اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب همراه کرده است. ایشان معنویت را حلقه مفقوده زندگی انسان امروزی در همه عرصه‌ها می‌داند و آن را جهت دهنده و هدایت بخش به سلوک آدمی می‌داند. ایشان متناسب با نقش‌ها

و مسئولیت‌های فردی و اجتماعی و حاکمیتی، موضوع معنویت را در کنار رعایت اخلاق‌مداری را به همهٔ آحاد جامعه، حوزه‌ها، دانشگاه‌ها و سایر مراکز فرهنگی و نهادهای قانون‌گذار، رسانه‌ها و دولت گوشزد کرده‌اند (سلیمانی، ۱۳۹۹: ۱۰۲).

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) برای افزایش دادن چشمگیر فضائل معنوی و اخلاقی در فضای عمومی جامعه و نهادها و سازمان‌های مختلف در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی متوجه بر رعایت فضیلت‌هایی چون: خیرخواهی، عفو و گذشت، کمک به نیازمندان، راست‌گویی و پرهیز از شایعه‌پراکنی، شجاعت، تواضع، اعتمادبه‌نفس، رعایت حقوق دیگران، احترام به دیگران، وفای به عهد و دیگر خلقیات نیکو معنوی و اخلاقی اشاره دارند.

در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، اخلاق و اخلاق‌مداری جهت دهندهٔ همه حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه و هر نهاد و جمعی است و خیروبرکت بااخلاق همراه است. دراین‌بین شناخت ابعاد و مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در وصیت‌نامه شهیدان از اهمیت زیادی در کارایی و اثربخشی و انتقال این مفاهیم به جامعه برخوردار است.

وصیت‌نامه شهیدان دارای اهمیت فراوانی در زمینه‌های گوناگون زندگی آن‌ها و توصیه‌های پربار آنان خطاب به ملت ایران است. دفاع از اسلام و پاسداری از حریم دین و کشور به‌حکم وظیفه شرعی، الگوگیری از امام حسین (ع)، حضور داوطلبانه و نثار جان خویش برای اسلام، معامله در راه خدا و اینکه شهدا عاشقانه و با آگاهی کامل به فرمان ولی فقیه و با الگوگرفتن از عاشورائیان برای پاسداری از دین و حفظ میهن به سوی جبهه‌ها شتافتند و به فیض شهادت رسیدند و دراین‌بین بررسی و تحلیل منطقی، عمیق و علمی وصیت‌نامه‌های این عزیزان از مهم‌ترین بازخوانی‌ها است (اخوان ارمکی، ۱۳۹۰: ۷۷).

شواهد زیادی وجود دارد که شهدا در وصایای خود همواره مردم را به پایداری و استقامت در مقابل متجاوزان و دشمنان فراخوانده‌اند. ایدئولوژی تقویت مقاومت در مقابل متجاوزان، صبر و شکیبایی بر مصائب و امید به آزادی و پیروزی و غلبه بر دشمنان از مهم‌ترین منابع در ادبیات پایداری در وصیت‌نامه‌های شهدا هستند (Blanchi, 2018: 67).

در این پژوهش، وصیت‌نامه‌های ۵۵ شهید فرهنگی بومی دوران دفاع مقدس در استان ایلام که از این تعداد شهدا، ۳ شهیده نیز وجود دارند تحلیل محتوا شده است؛ و از این تعداد

هم ۱ نفر از شهدا (شهید غلامرضا غیائی) به علت شدت جراحات وارده بعد از جنگ تحمیلی به درجه جانبازی و سپس شهادت نائل گشتند. در بین این ۵۵ شهید، شهید علی محمد جمال‌الدینی از شهدای شاخص فرهنگی در سطح کشور هستند. در پژوهش حاضر، ابتدا برای استخراج موارد مشترک و مهم با رویکردی کل‌نگر و جهانی معنویت و اخلاق که باید در محتوای وصیت‌نامه شهیدان فرهنگی مورد توجه قرار گیرند، مبانی نظری کلی معنوی و اخلاقی و تحقیقات مختلف در این زمینه، مورد مطالعه قرار گرفته تا مؤلفه‌های کلیدی استخراج گردند. سپس محتوای وصیت‌نامه شهیدان معلم با توجه به این چارچوب تحلیل شد تا مشخص شود محتوای وصیت‌نامه شهیدان معلم تا چه اندازه با توجه به آموزش‌های همه‌جانبه و جهان‌نگر معنویت و اخلاق و تدوین شده‌اند و به‌طور مشخص‌تر تا چه میزان در متن محتوای وصیت‌نامه شهیدان فرهنگی به مؤلفه‌های مختلف مربوط به معنویت و اخلاقی در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی توجه شده است.

بررسی وضعیت موجود تحلیل وصیت‌نامه شهیدان معلم از نظر مسائل مختلف معنویت و اخلاق متناسب با بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی از این جهت مهم است که تصویر دقیقی از کم و کیف توجه به مضامین به دست می‌دهد و در حکم بررسی وضعیت موجود، بینش‌های لازم را برای برنامه ریزان و متصدیان طراحی محتوا و پوشش دادن حیطه‌ها و برنامه‌های مغفول در زمینه وصیت‌نامه شهیدان را فراهم می‌آورد؛ بنابراین با عنایت به اینکه یکی از اهداف استراتژیک نظام جمهوری اسلامی ایران و بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، تبیین و نشر فرایند، شاخص‌ها، مؤلفه‌های معنوی و اخلاقی اسلامی و ایرانی در منطقه و سپس جهان است، با توجه به نقش محوری و رسالت نهاد بنیاد شهید و امور ایثارگران در این مورد، تحلیل مؤلفه‌های مرتبط با معنویت و اخلاق متناسب با بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در وصیت‌نامه شهیدان از اهمیت مهمی ارزشی و انقلابی برای همگان از جمله نسل نوجوان و جوان برخوردار است.

یافته‌های پژوهش

در محتوای وصیت‌نامه‌های شهدای فرهنگی دوران دفاع مقدس، سهم، مؤلفه‌های معنوی و اخلاقی مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به چه میزانی بوده است؟ چه مؤلفه‌ای دارای وزن بیشتر و چه مؤلفه‌ای وزن کمتر داشته‌اند؟ مطابق نتایج به‌دست‌آمده، سهم مؤلفه‌ها به ترتیب شامل؛ مؤلفه‌های ایمان و توکل به خدا، اخلاص، مقابله با استحاله و دگرگونی فرهنگی و اخلاقی در جامعه توسط دشمنان، ایثار و فداکاری، صبر و شکیبایی، خودسازی معنوی و اخلاقی، همدلی و اتحاد، ظلم و استکبارستیزی، خیرخواهی، حفظ و اشاعه روحیه انقلابی، شجاعت و دلاوری، عزت و اقتدار ملی، خودباوری و اعتماد به نفس، وفاداری و استقامت و درنهایت جوانمردی که سهم هر کدام طبق تعداد و برحسب فراوانی در جدول شماره ۱ آمده‌اند. همان‌گونه که در جدول نیز مشخص است در مقایسه فراوانی‌های مربوط به هر مؤلفه تفاوت مشاهده می‌شود. با توجه به اینکه فرض بر یکسان بودن اهمیت مؤلفه‌ها گرفته شد، آزمون آماری مجذور کای برای بررسی معنی‌دار بودن تفاوت‌های مشاهده‌شده اجرا گردید. باید تأکید نمود که عددی که به‌دست‌آمده مربوط به تعداد مواردی است که به آن مؤلفه در وصیت‌نامه شهدا اشاره شده است. میزان فراوانی در وصیت‌نامه شهدا، ۳۵۶ مورد بود و وزن مؤلفه ایمان و توکل به خدا با ۴۸ مورد تأکید، بیشترین توجه و وزن را داشت و مؤلفه جوانمردی با ۱۱ مورد تأکید، دارای کمترین وزن در بین مؤلفه‌ها بود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۱. تعداد مؤلفه‌های مرتبط با معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در وصیت‌نامه‌های شهدای فرهنگی استان ایلام

ردیف	مؤلفه‌ها	جمع
۱	خودسازی معنوی و اخلاقی	۲۳
۲	ظلم و استکبارستیزی	۲۱
۳	ایثار و فداکاری	۲۹
۴	خیرخواهی	۲۰
۵	همدلی و اتحاد	۲۲
۶	صبر و شکیبایی	۲۸
۷	خودباوری و اعتماد به نفس	۱۳
۸	جوانمردی	۱۱
۹	شجاعت و دلاوری	۱۸
۱۰	اخلاص	۳۷
۱۱	مقابله با استحاله و دگرگونی فرهنگی و اخلاقی در جامعه توسط دشمنان	۳۱
۱۲	ایمان و توکل به خدا	۴۸
۱۳	عزت و اقتدار ملی	۱۴
۱۴	وفاداری و استقامت	۱۲
۱۵	حفظ و اشاعه روحیه انقلابی	۱۹
	مجموع	۳۵۶

با توجه به اینکه مجذور کای (خی ۲)، در جدول از حد ۱ بزرگتر است، تفاوت‌های مشاهده‌شده در فراوانی‌ها معنادار است. بنابر نتایج به‌دست‌آمده، در وصیت‌نامه شهیدان فرهنگی بیشترین توجه به اهمیت و ضرورت مؤلفه ایمان و توکل به خدا با ۴۸ مورد تأکید در مورد معنویت و اخلاق مطابق با بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی داشت و مؤلفه جوانمردی با ۱۱ مورد

تأکید، دارای کمترین تأکید بین مؤلفه‌ها بود. دیگر مؤلفه‌های مرتبط با معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به غیر از مؤلفه‌های پیش‌گفته در جدول ۱، به دلیل این در جدول اشاره نشده‌اند که میزان فراوانی آن‌ها در وصیت‌نامه شهدای معلم در حد صفر و پایین‌تر از حد میانگین بودند.

بحث و نتیجه‌گیری

رشد و انتقال معنویت و اخلاق، تعالی غیرمادی و حیات‌بخش افراد است که باعث رشد خود ارزشی، بصیرت شخصی، معنا و هدف شده و موجب رشد روان، رشد شخصیت و رشد منش هم می‌شود. باید توجه داشت که معنویت و اخلاق متفاوت از دین بوده و در سراسر برنامه زندگی، فرصت‌هایی برای رشد هویت معنوی و اخلاقی برای همه افراد فراهم می‌کند و فقط به تربیت دینی و انجام دادن اعمال عبادی محدود نشده و مواردی همچون: برقراری ارتباط و تعامل فرد با خود و دیگران، معنا سازی خود، ارتباط و نحوه کیفیت در درک حقیقت، وجود تعهد و صداقت در ارتباطات در عمل، توجه به فرهنگ و قابلیت‌های تشخیصی، قدرت نقد و ارزیابی معانی گوناگون فرهنگی و استفاده از تجربیات، داستان‌ها و روایت‌ها در امر معنا سازی و درک معنا با استفاده از تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهیدان عزیز برای نسل نوجوان و جوان استفاده کرد.

نتایج حاصل از تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا نشان داد که توجه به مؤلفه‌های مرتبط با مسائل معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در وصیت‌نامه‌های شهیدان فرهنگی به صورت طبیعی و متوازن دنبال نشده است. ولی از نظر تحلیل موضوعی، موضوع ایمان باوری و توکل به خدا توجه زیادی شده و سایر مباحث در حد متوسط و کمتر توجه شده است. همچنین در مطالعه مؤلفه‌های معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی در وصیت‌نامه‌های شهدا، فرصت‌هایی خوبی در زمینه شناخت و آگاهی (حیطه شناختی) در مورد ظرفیت‌های معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، حاصل شد و محتوا نسبتاً غنی بود. البته با توجه به اینکه در این پژوهش مشخص شد که محتوای وصیت‌نامه‌های شهدای فرهنگی در حیطه‌های شناخت و آگاهی از وضعیت محتوایی خوبی برخوردار بودند

ولی در حیطه عاطفی در حد متوسط و در حیطه عملکردی در وضعیت سطحی بودند که این امر می‌تواند موجب شود که نوجوانان و جوانان به‌عنوان نسل آینده‌آفرین جامعه، اطلاعات ناقص و اندکی در مورد اهمیت معنویت و اخلاق در جامعه اسلامی و عمل آن‌ها داشته باشند و احتمال به انحراف کشیدن هم وجود دارد و این مسئله خود خطراتی اجتماعی، اخلاقی و فرهنگی داشته باشد که جا دارد مبلغان، خواص و روشنفکران در این زمینه اطلاع‌رسانی و روشنگری نمایند.

نتایج این پژوهش با تحقیقات، آقایی (۱۳۹۰)، ربیعی و تمنایی (۱۳۹۲)، زوری و شعبانی (۱۳۹۴)، خسروی زارگز و بخشی (۱۳۹۶)، مقیمی فیروزآباد (۱۳۹۷)، صدیق اورعی و اصغر پورماسوله (۱۳۹۸)، باقری دولت‌آبادی و شاکریان (۱۳۹۸)، عابدینی و همکاران (۱۳۹۸)، نظری و همکاران (۱۳۹۸)، بلانچی (۲۰۱۸)، گولوز (۲۰۱۹)، رولستون (۲۰۲۰) و واترز (۲۰۲۰) مطابقت و همخوانی دارد.

پیشنهادها

اینک با توجه به نتایج پژوهش، پیشنهادها و راهکارهایی ارائه می‌شود:

۱. برای اینکه جریان تحقیقی - پژوهشی از یک‌روند منطقی و منسجم و میدانی گسترده پیروی کند، این پژوهش در مورد تحلیل محتوای وصیت‌نامه سایر شهدا در ادارات و نهادهای دیگر دولتی و غیردولتی به‌ویژه شهدای مرتبط با امور فرهنگی جامعه نظیر شهدای دانش‌آموزی، شهدای اساتید دانشگاه، شهدای حوزه‌های علمیه و شهدای روحانی نیز انجام پذیرد.

۲. طراحی بسته‌ها و نرم‌افزارهای مرتبط با آموزش مباحث معنویت و اخلاق در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی می‌تواند به‌عنوان مکمل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا مورداستفاده قرار گیرد.

۳. زمینه آگاه‌سازی نهادهای پژوهشی و تحقیقاتی نظیر بنیاد شهید و امور ایثارگران، بنیاد حفظ و نشر آثار دفاع مقدس در جهت تحقیق و بررسی هدفمند در مورد بیانیه گام دوم انقلاب در حوزه‌ها و ابعاد مختلف مسائل معنویت و اخلاق، با تکیه به مبانی و اصول دینی و اسلامی برای تحلیل وصیت‌نامه‌های شهیدان فراهم گردد.

۴. آنچه در بیانیه گام دوم انقلاب در باب اهمیت معنویت و اخلاق حاصل شد می‌توان گفت: باید این دو حوزه یعنی معنویت و اخلاق به‌عنوان مباحث اولویت‌دار در تمامی سطوح و رده‌ها به‌ویژه کسب، پرورش و تقویت هویت اسلامی و ایرانی مدنظر قرارداد و فرهنگ و هویت دینی و معنویت و اخلاق اسلامی را به‌عنوان یک اصل پایدار و اولویت همیشگی دانست و محتوای وصیت‌نامه شهدا با معنویت و اخلاق اسلامی فراگیر و پرجاذبه کرد و بر خطرات تهاجم فرهنگی و نفوذ برنامه‌های ضد معنویت و ضد اخلاق‌گرایی تأکید کرد و حساس بود و بی‌تفاوتی در امر معنویت و اخلاق‌مداری را به‌عنوان یک بحران هزینه‌زا دانست و به بررسی نیازمندی‌های جامع‌نگر در برنامه‌ریزی‌های فرهنگی، عقیدتی، معنوی و اخلاقی در محتوای وصایای شهیدان پرداخت.

۵. علاوه بر محتوای وصیت‌نامه شهیدان از حیث معنویت و اخلاق، پیشنهاد می‌شود برای تکمیل اطلاعات در این مورد، خصوصیات معنوی و اخلاقی و سفارش‌های و خاطرات شهیدان را از زبان خانواده شهدا هم بررسی نمود و به ضبط و ثبت آنان پرداخت.

۶. معرفی جامع هر یک از مؤلفه‌های مربوط به شایستگی‌های در زمینه‌های تربیت معنوی و اخلاقی در محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا از نظر دیگر بزرگان، شخصیت‌ها، رجال سیاسی و مذهبی، صاحب‌نظران دینی و انقلاب اسلامی و همچنین تحلیل کیفی آن‌ها، نیازمند پژوهش‌های جدیدی است که پژوهشگران باید در تحقیقات آتی خود به این امر بپردازند.

۷. برای اینکه یک بررسی تطبیقی در جهت شناسایی شباهت‌ها و تفاوت‌ها هم صورت گیرد، پیشنهاد می‌شود پژوهشگران به بررسی و تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدای مدافع حرم و همچنین شهدای ملل مسلمان منطقه خاورمیانه نظیر شهدای فلسطینی، شهدای لبنانی، شهدای عراقی، شهدای بحرینی، شهدای یمنی و شهدای سوری و دیگر شهدای جبهه مقاومت اسلامی و کشورهای آزادی‌خواه جهان بر ضد استکبار جهانی هم پرداخته شود.

منابع و مأخذ

- اخوان ارمکی، عباسقلی (۱۳۹۰). بازخوانی وصیت‌نامه شهدا راهکاری برای تقویت فرهنگ ایثار و شهادت، همایش ملی فرهنگ ایثار و شهادت.
- آقایی، امیرحسین (۱۳۹۰). تحلیل ساختاری و محتوایی وصیت‌نامه‌های شهدای دفاع مقدس، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان.
- امام خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۹). بیانیه گام دوم انقلاب برای ملت ایران، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای.
- [Http://Farsi.Khamenei.Ir/Message-Content?Id=41673](http://Farsi.Khamenei.Ir/Message-Content?Id=41673)
- ایزدی، محمدعلی (۱۳۹۹). الزامات و بایسته‌های سبک زندگی در فرایند تحقق تمدن نوین اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای با تکیه بر بیانیه گام دوم انقلاب، کنفرانس ملی مؤلفه‌های تمدن ساز در بیانیه گام دوم انقلاب.
- باقری دولت‌آبادی، علی و جواد شاکریان (۱۳۹۸). «انگیزه شهدای استان کهگیلویه و بویراحمد برای حضور در جبهه‌ها: تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدا»، فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، شماره ۱: ۹۳-۷۱.
- بانکی پورفرد، امیرحسین و احمد قماشچی (۱۳۸۰). تعلیم و تربیت از دیدگاه مقام معظم رهبری، تهران: انتشارات تربیت اسلامی.
- برغمندی، زهرا (۱۳۹۸). بسترها و مؤلفه‌های تمدن اسلامی، همایش ملی جستارهای پژوهشی با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب.
- ترک‌زاده، جعفر و الهام راضی (۱۳۹۶). «تأملی بر معنویت محیط کاری از منظر رویکرد اسلامی و غربی: کاربرد در رفتار سازمانی»، دوفصلنامه علمی - تخصصی اسلام و مدیریت، شماره ۱۱: ۲۶-۱.
- حسن بن محمد نیشابوری، نظام‌الدین (۱۳۹۷). ترجمه قرآن کریم، تحقیق و تصحیح؛ محمد دزفولی، انتشارات مجلس شورای اسلامی، موزه و مرکز اسناد.
- حسینی، سیدسعید و اژدر شمخانی (۱۳۹۰). بررسی اندیشه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی در وصیت‌نامه‌های شهدا، همایش ملی ایثار و شهادت استان همدان.
- خسروی زارگز، مسلم و سمیه بخشی (۱۳۹۶). «انگیزه سنجی رزمندگان اسلام برای حضور در دفاع مقدس؛ بررسی محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا»، مجله پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، شماره ۱۵، ۲۸-۱.
- خوشدونی، مهدی (۱۳۹۸). «معنویت در بیانیه گام دوم انقلاب و ماهیت آن»، مجله پیام، شماره ۱۳۳، ۴۳-۲۷.

- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۶ ه.ق). **مفردات الفاظ القرآن**، ترجمه حسین خداپرست (۱۳۹۹)، چاپ هفتم، انتشارات نوید اسلام.
- ربیعی، علی و امیرحسین تمنایی (۱۳۹۲). «تحلیل گفتمان وصیت‌نامه شهدای جنگ تحمیلی»، **فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی دانشگاه تهران**، شماره ۲: ۱۸۶-۱۶۱.
- زوری، ریحانه و مریم شعبان‌نژاد (۱۳۹۴). **تحلیل گفتمان وصیت‌نامه‌های شهیدان**، دهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادب فارسی، انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایران.
- سلیمانی، محمد (۱۳۹۹). **درآمدی بر پیش‌شرط‌های تحقق معنویت مورد انتظار در بیانیه گام دوم انقلاب**، کنفرانس ملی مؤلفه‌های تمدن ساز در بیانیه گام دوم انقلاب.
- شاکرنژاد، احمد (۱۳۹۸). **تحلیل گونه‌های معنویت‌گرایی بر اساس بیانات رهبر انقلاب**، خبرگزاری جوان آنلاین، کد خبر ۹۷۹۴۹۵.
- صدیق اورعی، غلامرضا و احمدرضا اصغرپور ماسوله (۱۳۹۸). «بررسی ساختار ایدئولوژی انقلاب اسلامی در دهه اول انقلاب با تحلیل محتوای وصایای شهدای جنگ ایران و عراق»، **دوفصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد**، شماره ۱: ۲۶-۱.
- طالعی اردکانی، محمد (۱۳۹۷). «**اخلاق اجتماعی**»، **فصلنامه علمی - تخصصی اسلام‌پژوهان**، شماره ۷: ۱۰۷-۸۲.
- عابدینی، علی و همکاران (۱۳۹۸). «طراحی و تبیین الگوی سرمایه اجتماعی بر اساس وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس»، **فصلنامه پژوهشنامه انقلاب اسلامی**، شماره ۳۳: ۱۱۲-۸۹.
- عابدی کوشال‌شاه، غلامرضا و همکاران (۱۳۹۹). «**واکاوی کیفی مفاهیم سیاسی - اجتماعی وصایای شهدای دفاع مقدس و شهدای مدافع حرم استان تهران**»، **فصلنامه امنیت ملی**، شماره ۳۸: ۱۳۹-۱۲۱.
- عبدی، فریدون (۱۳۹۵). **تحلیلی بر وصیت‌نامه شهدای دفاع مقدس به‌عنوان مهم‌ترین ارزش فرازمانی و فرامکانی جهت دهنده پیشرفت**، نهمین کنگره پیشگامان پیشرفت.
- فراهانی، حجت‌اله (۱۳۸۹). **تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدا بر اساس تأکید بر نیایش (نماز، ذکر، دعا و قرآن) و پیامدهای شخصیتی، فرهنگی و سیاسی - اجتماعی**، طرح دفتر مطالعات و تحقیقات معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی بنیاد شهید و امور ایثارگران.
- فروغ‌زاده، سیمین و سحر سلطانی (۱۳۹۷). «**تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا (با تأکید بر مفاهیم الگو و توسل به ائمه)**»، **دوفصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی**، شماره ۱۷: ۹۸-۷۲.
- کیانی، معصومه و همکاران (۱۳۹۴). «**مفهوم‌شناسی معنویت از دیدگاه اندیشمندان تربیتی غربی و مسلمانان**»، **فصلنامه اسلام و پژوهش‌های تربیتی**، شماره ۲: ۱۱۸-۹۷.

- لباف، فریبا (۱۳۹۸). «شناسایی فضایل اخلاق حرفه‌ای پلیس و ریشه‌های آن از دیدگاه فرماندهی معظم کل قوا»، **فصلنامه پژوهش‌های دانش انتظامی**، شماره ۱: ۸۲-۵۹.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۸). **مجموعه آثار (ویرایش جدید)**، تهران: انتشارات صدرا.
- مقیم فیروزآبادی، معصومه (۱۳۹۷). «بررسی مؤلفه‌های سبک زندگی شهدای مدافع حرم (مطالعه موردی: وصیت‌نامه ۷۲ تن از شهدای حرم)»، **فصلنامه پژوهش‌های اجتماعی اسلامی**، شماره ۳: ۱۳۷-۱۱۱.
- نادری، مهدی و شهره پیرانی (۱۳۹۹). «راهبردهای پیشرو در پسا جهل سالگی انقلاب اسلامی (تبیین بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی)»، **مجله دانش سیاسی**، شماره ۱: ۳۲۸-۳۰۵.
- نظری، محمود و همکاران (۱۳۹۸). «کشف مبانی فلسفی آموزه‌های تربیتی وصیت‌نامه شهدای دانشجوی دوران دفاع مقدس»، **مجله پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی**، شماره ۴۴: ۱۳۷-۱۱۱.
- Blanchi, K (2018). **How Hezbollah Uses Dreams To Inspire Jihad And Sanctify Martyrdom, Perspectives on Terrorism**, Volume 12, Issue 3, PP: 67- 73.
- Blanchi, K (2018), **Leters From Home: Hezbollah Mothers And The Culture Of Martyrdom**, Combating Terrorism Center At **West Point Magzine**, Volume 11, Issue 2, PP: 20- 24.
- Golz, O (2019). **Martyrdom and Masculinity in Warring Iran: Karbala Paradigm the Heroic, And the Personal Dimensions of War**, Behemoth **A Journal on Civilization**, Volume 12, Issue No.1, PP: 35- 51.
- Meir, H (2014), **Martyrdom in Modern Islam: Piety, Power, and Politics**, Cambridge University Press.
- Rolston, B (2020). **When Everywhere Is Karbala: Murals, Martyrdom And Propaganda In Iran**, **Memory Studies**, Volume.13, No.1, PP: 3- 23.
- Waters, G (2020). **The Uncounted: Life after War for Syria's Living Martyrs**, **Atlantic, WED, Council JAN 29**.